

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

יום עיון

נשים חרדיות במאה ה־21 משפחה, קהילה וחברה

יום שני, ט' בטבת תשע"ו, 21 בדצמבר 2015

יום עיון
נשים חרדיות במאה ה-21
משפחה, קהילה וחברה

יום שני, ט' בטבת תשע"ו, 21 בדצמבר 2015

המכון הישראלי לדמוקרטיה, רח' פינסקר 4, ירושלים

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

עיצוב וסדר: אירית נחום
עיצוב העטיפה: יוסי ארזה
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

התצלום על העטיפה: Shannon Fagan; dreamstime.com

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ו
נדפס בישראל, 2015

המכון הישראלי לדמוקרטיה
רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:
החנות המקוונת: <http://tinyurl.com/idi-store>
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800 ; פקס: 02-5300867

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חנם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

יום העיון התאפשר הודות לתרומתה הנדיבה של קרן ראסל ברי
(The Russell Berrie Foundation).

דברי פתיחה

הקהילה החרדית, ערכיה, מאפייניה והמגמות המתרחשות בה זוכות בעשור האחרון לתשומת לב רבה בחברה הישראלית, ולא בכדי. זוהי החברה הצומחת ביותר בישראל. המתרחש בה יקבע במידה רבה את זהותה של מדינת ישראל. בעשורים הבאים.

אחד המאפיינים הבולטים ביותר בחברה החרדית הוא ההפרדה המגדרית. ההפרדה בין המינים כמעט דיכוטומית עד שניתן להתבונן בחברה החרדית ולזהות בה שתי חברות שונות: חברת הגברים וחברת הנשים. לכל אחת מחברות אלו מאפיינים אחרים ותפקידים שונים לחלוטין. השיח הציבורי מתמקד בחברה הגברית החרדית ועוסק בהיעדרם של לימודי ליבה, בסוגיית השוויון בנטל ובחצרותיהם של אדמו"רים ורבנים. לעומת זאת העיסוק בנשים חרדיות מועט יחסית וצף אל פני השטח בעיקר סביב אירועים יוצאי דופן.

התכנסנו לקיים את יום העיון "נשים חרדיות במאה ה־21" כדי לתת מבט מעמיק באישה בת הקהילה החרדית החיה במדינת ישראל של ימינו, לערוך היכרות עם שגרת חייה של האישה החרדית הטיפוסית מחד גיסא ולסמן תהליכים קולקטיביים המתרחשים בקרב נשות הקהילה מאידך גיסא. הדיונים ביום העיון יתקיימו סביב שלוש זירות מרכזיות – הבית והמשפחה; הקהילה; והמרחבים החיצוניים לקהילה החרדית. יום העיון יעסוק במעמדה של האישה החרדית בתוך המכלול חברתי שמייצרות שלוש זירות אלו: כיצד תופסות נשים חרדיות את תפקידן בשלוש הזירות הנתונות; כיצד בא לידי ביטוי מערך הדילמות, הקשיים והאתגרים בכל אחת מהזירות; וכיצד משתנה בהן מעמדן.

יום העיון משובץ בדוברים ובדוברות, באנשי אקדמיה ובפעילים חברתיים, בני הקהילה החרדית בצד דתיים וחילונים, רבנים ואנשי חינוך וסוציולוגים. מסגרת הכנס היא אקדמית, וי"ר המושבים וגם המגיבים השונים מעורים בנושא מזירות המחקר. לפחות חלק מהדוברים יציגו גם נקודות מבט סובייקטיביות ופנים-קהילתיות. מוטיב זה אף אפיין את השותפות בין עורכות הכנס, האחת פעילה ויזמית חברתית, בת לקהילה החרדית והחסידית, והשנייה חילונית, אשת מחקר ואקדמיה, העוסקת רבות בחברה החרדית ובתהליכים שהיא עוברת.

העיסוק בנושא הציף סוגיות רלוונטיות מגוונות בחייה של האישה החרדית במדינת ישראל של ימינו ומתחים השזורים בזירות חייה השונות המשתקפים

באותו יום העיון שלפנינו. כך הוא המתח בין שימור אורח החיים הייחודי לבין השינויים הרבים המתרגשים על הקהילה מבית ומחוץ; כך המתח בין ההבניה הקהילתית ובין התפקידים המסורתיים של רעיה ואם אל מול האפשרויות שמזמן העולם המערבי לאישה החרדית; כך גם ההבנה בדבר ריבוי האתגרים הרבים והמורכבים הניצבים לפנינו נשאות יום העיון אל מול העוצמות והחוזקות הרבות המאפיינות את נשות הקהילה החרדית.

עשינו כל מאמץ לתת לנשים החרדיות את הכבוד הראוי להן ביום העיון הזה, לשקף בנאמנות את האתגר וההזדמנות הגלומים במקומן הייחודי, ובעיקר – להעניק כלים למתעניינים מי הן הנשים החרדיות החיות במאה ה-21 במדינת ישראל וללמוד על כך מעט יותר.

רחלי איבנבויים ולי כהנר

יוזמות יום העיון

גב' רחלי איבנבויים

ד"ר לי כהנר

ועדת יום העיון

ד"ר נסים ליאון

ד"ר גלעד מלאך

גב' אתי מלר

ד"ר שוקי פרידמן

פרופ' ידידיה שטרן

סדר יום

09:45-09:15 התכנסות

10:15-09:45 דברי פתיחה

מר יוחנן פלסנר, נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה
פרופ' ידידיה שטרן, סגן נשיא למחקר, המכון הישראלי לדמוקרטיה
ד"ר גלעד מלאך, ראש התכנית "חרדים בישראל", המכון הישראלי לדמוקרטיה
ד"ר לי כהנר, ראש החוג ללימודים רב־תחומיים, המכללה האקדמית לחינוך
אורנים; חוקרת בתכנית המחקר "חרדים בישראל", המכון הישראלי לדמוקרטיה
גב' רחלי איבנבויס, יזמיית ומנהלת התכנית "מובילות" – מנהיגות תעסוקתית
לנשים חרדיות; ראש תחום החברה החרדית במכון שחרית

11:00-10:15 מושב פתיחה

השקפה ותאולוגיה בתפיסת מעמדה של האישה בחברה החרדית: נקודת מבט פנימית

יו"ר: פרופ' ידידיה שטרן

מציג: הרב יהושע פפר, ר"מ בישיבת חדוות התורה ומנהל בקרן תקווה
מגיבה: ד"ר איריס בראון, החוג ללימודי יהדות בקריה האקדמית אונו ובמרכז
האקדמי אשקלון

דין

11:15-11:00 הפסקה

11:15-13:00 מושב שני

זהויות ותפקידים: בית ומשפחה בחיי האישה החרדית

יו"ר: ד"ר נסים ליאון, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן

מציגים:

חינוך ותהליכי סוציאליזציה בתפיסת מעמדה של האישה החרדית בקרב נערות,

גב' פייגי כהן, מפקחת כוללת, המחוז החרדי, משרד החינוך

תפיסת הזוגיות בקהילות שונות בחברה החרדית, טו"ר עו"ד ורדית רוזנבלום,

מכון מד"ת למדיניות חברתית תורנית

הורות ואימהות בעולמה של האישה החרדית, ד"ר מירה גרינברג, מכללת תלפיות

לחינוך

האישה החרדית: ייעוד מול מימוש, גב' נעמי פרל, מנהלת תכנית מנדל לפיתוח

מנהיגות בקהילה החרדית, מכון מנדל למנהיגות; ראש התכנית "שלוחי ציבור",

האוניברסיטה העברית בירושלים

מגיבה: פרופ' תמר אלאור, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה

העברית בירושלים

דיון

13:00-13:30 הפסקת צהריים

15:15-13:30 מושב שלישי

נשים חרדיות בקהילתן: תברה ותרבות

יו"ר: ד"ר לי כהנר

מציגים:

קהילה והאישה החרדית: תנועה ויחסי גומלין, גב' ציפורה גוטמן, עמיתה במכון מנדל למנהיגות ופעילה חברתית בקהילה החרדית

זירות פנאי של נשים חרדיות, ד"ר בלה ליוש, מכללת אורות; ניהול וארגון מערכות חינוך

נשים חרדיות: מצורכות תרבות ליוצרות תרבות, מר יוחאי אברהמי, ראש החוג לאמנות, המכללה האקדמית לחינוך אורנים; רכז המחלקה לאמנות, השלוחה החרדית של בצלאל

בין שימור לשינוי: נשים חרדיות ואתגרי ה"מובלעת" בעידן של תמורות, ד"ר תהילה קלעג'י, התכנית לניהול ויישוב סכסוכים, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב

מגיב: ד"ר יואל פינקלמן, הספרייה הלאומית

דיון

15:30-15:15 הפסקת קפה

17:00-15:30 מושב רביעי

נשים חרדיות ומקומן בזירות ישראליות

יו"ר: גב' רחלי איבנבויים

מצגים:

השכלה ותעסוקה, גב' אתי מלר, מנהלת תכניות תעסוקה, ג'וינט ישראל – תב"ת

פוליטיקה, הרבנית עדינה בר שלום, יו"ר המכללה החרדית

תקשורת, ד"ר אינס גבל, המחלקה לסוציולוגיה, מדע המדינה ותקשורת,
האוניברסיטה הפתוחה

החברה הישראלית, ד"ר חנה פנחסי, עמיתה במכון שחרית וחברת סגל במכון
הרטמן

מגיבה: פרופ' חנה הרצוג, אוניברסיטת תל אביב; מנהלת שותפה ב"שוות" –
המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית, מכון ון ליר

דיון

17:15-17:00 מושב סיכום

ד"ר לי כהנר

ד"ר שוקי פרידמן, מנהל המרכז ללאום, דת ומדינה, המכון הישראלי לדמוקרטיה

תקצירים

מושב ראשון השקפה ותאולוגיה בתפיסת מעמדה של האישה בחברה החרדית: נקודת מבט פנימית

יו"ר: פרופ' ידידיה שטרן, סגן נשיא למחקר, המכון הישראלי לדמוקרטיה

השקפה ותאולוגיה בתפיסת מעמדה של האישה בחברה החרדית: נקודת מבט פנימית

הרב יהושע פפר, ר"מ בישיבת חדוות התורה ומנהל בקרן תקווה

כבר מהמקורות הראשונים בתורה אנו מוצאים דואליות בנוגע למעמדה של האישה, כאשר בבראשית א מציב המקרא אידאל של שוויון באמירה "זכר ונקבה בראם", ואילו בבראשית ב נוצרת הבחנה בין תפקיד האישה "לעבדה ולשמרה" לאישה אשר נוצרת מן הגבר להיות לו "עזר כנגדו". מאידך גיסא, המציאות של "הוא ימשול בך" מתוארת בתורה כקללה. ואכן אנו עדים לתהליך ההיסטורי של שחרור האישה מתלות זו. בהתאמה, הלכות כגון פרשת "מוציא שם רע", המעגנות חובה על גבר פוגע לדאוג לקורבנו, מהווים מקור השראה לקידום מעמד האישה. בדומה לכך ניתן לראות כי אף חז"ל קיבלו השראה ממגמת התורה ותיקנו תקנות המקדמות את זכויות האישה, כגון "אסור לאדם שיקדש את בתו עד שתגדל ותאמר בפלוגי אני רוצה", או "אסור לאדם לקדש אישה עד שיראנה". בהמשך תיקן רבנו גרשום גם איסור גירושין בעל כורחה של האישה ואיסור על ביגמיה ופוליגמיה, תקנות המשקפות, יחד עם טעמים נוספים, את ההתקדמות במעמדן של נשים. ברור שאין בהלכות אלו מקור לשוויון בגרסתו המודרנית, אך כן ניתן ללמוד על "רצון התורה" בשיפור מעמדה של האישה לעומת מצבה הירוד בעולם העתיק. בנוסף אנו מצויים על הנהגה כללית של "ועשית הישר והטוב", ומכאן שחוש הצדק הטבעי הוא גורם משמעותי שיש להתחשב בו בקביעת העמדה התורנית לסוגיה.

עם זאת, אין להתעלם מהלכות רבות המבחינות בין גברים לבין נשים: מן התורה, גבר יכול להיות נשוי לשתים נשים, ואילו אישה לא, כך שאיסור "אשת איש" (בגידות) אינו סימטרי בין גבר לאישה. כמו כן האישה הוא הגורם האקטיבי בכינון יחסי אישות ופירוקם, ואילו האישה היא פסיבית. הלכות אלו לא יכולות להשתנות, גם אם יש מקום למתן אותן על ידי הסכמים כגון הסכם קדם־נישואין. יסודות

אלו משקפים הבדל מהותי בין המינים, שמשקף גם בפטור נשים ממצוות עשה שהזמן גרמן. השאיפה לשוויון צריכה אפוא לפעול ולהתקיים במסגרת של תורה והלכה (מסגרת השוללת את השוויון האבסולוטי, sameness), ולא באופן המבקש לערער על המסגרת עצמה.

מגיבה: ד"ר איריס בראון, החוג ללימודי יהדות בקריה האקדמית אונו ובמרכז האקדמי אשקלון

מושב שני זהויות ותפקידים: בית ומשפחה בחיי האישה החרדית

יו"ר: ד"ר נסים ליאון, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן

חינוך ותהליכי סוציאליזציה בתפיסת מעמדה של האישה החרדית בקרב נערות

גב' פייגי כהן, מפקחת כוללת, המחוז החרדי, משרד החינוך

הסוציאליזציה לתפקידה של האישה בחברה החרדית מתחילה מהגיל הרך ונמשכת לאורך כל החיים, חלקה נעשית בבית וחלקה במוסדות החינוך. היא נתמכת בספרות תורנית ובאמצעי תקשורת שונים, וכן בהרצאות ובשיעורים של רבנים ורבניות. חלק מהתפיסות לגבי ערכיה, מעמדה ותפקידה של הנערה והאישה החרדית קיימות בכל חברה מסורתית, חלקן מקובלות בחברה דתית וחלקן ייחודיות לקהילה החרדית. הערכים והפרקטיקות המרכזיות שמהם מורכב עולה של האישה החרדית הם צניעות, גמילות חסד, תפילה, לימוד וידיעת הלכה, ציות לדעת תורה (לאב ולבעל, לרבנים ולגדולי התורה), אחריות לעבודות הבית, טיפוח הזוגיות ודאגה לצרכיו הפיזיים והרגשיים של הבעל, דרבון הגבר ללמוד תורה (בפרט בציבור הליטאי), שותפות בנטל הפרנסה (משנתה בין קבוצות חרדיות שונות), הולדת ילדים, גידולם וחינוכם, הזנתם והלבשתם.

הקניית ערכים ופרקטיקות אלו נעשית בשלבים שונים ובאמצעים מגוונים: בגיל הגן והיסודי (גנים, כיתות א'-ח') עוסקים בעיקר בנושאי צניעות, תפילה ועזרה בבית, באמצעות תכניות לימוד מובנות, מבצעים, תקנונים ואכיפה, וכן ספרות לידים. בגיל תיכון (כיתות ט'-י"ב) ירחיבו באופן משמעותי בלימוד הלכה, יעסקו

בציות לדעת תורה ובתכונותיה הנדרשות של האישה על בסיס מקורות תורניים, שיעורי השקפה, פעילויות חברתיות ועלונים פנימיים. בסמינר (כיתות י"ג-י"ד) יעסקו רבות במהות הבית היהודי ובמקומה של האישה בו וידברו על דמותו של בן הזוג האידיאלי (תלמיד חכם, בעל מידות טובות). בנוסף, הדרכת הכלות (הכנה לכלות לפני החתונה) תלמד את הנערה על זוגיות ועל מעמדו של הבעל. כל זה מצטרף לאווירה המשפחתית המדגישה את העזרה בעבודות הבית ובגידול האחים הקטנים ואת הסיוע לאחיות הנשואות על ידי טיפול באחינים.

תפיסת הזוגיות בקהילות שונות בחברה החרדית

ט"ר עו"ד ורדית רוזנבלום, מכון מד"ת למדיניות חברתית תורנית

מודל הזוגיות בחברה החרדית התעצב לפי האידיאל "בית של תורה". ממנו הוגדרה חלוקת התפקידים הברורה בין בני הזוג, ומכוחו התגבשה מערכת הגומלין ביניהם. בחינוך הבנות מושקעים מאמצים רבים כדי להכין להשלכות החומריות ולהקרבה הכלכלית הנגזרת ממודל זה, אך לא ניתנת לגיטימציה לדון במחירים הרוחניים הכרוכים בו. השיח הגלוי והכותרות הראשיות במרחב החרדי מתיירים לייחס את הסכנות הרוחניות האורבות לזוגיות רק לפתיחות אל העולם שבחוץ: אקדמיה, גיוס לצבא, מקום עבודה מעורב, חשיפה לאינטרנט ולתרבות פנאי לא חרדית – כל אלו מוצגים כמי ש"רבים חללים הפילה". בפועל, האישה החרדית מגלה שהבחירה ב"בית של תורה" עשויה לגלם "מחיר רוחני" גם כאשר היא מתממשת, והאתגר שהיא ניצבת לפניו הוא צורך לבחור בינו לבין אידיאל פנימי אחר, שאף הוא חלק בלתי נפרד מסט הערכים שעליו היא חונכה.

יחסי הזוגיות הנובעים מהאידיאל "בית של תורה" מאוימים דווקא מחוסר הסימטריה המתגלע בין הבעל המסתגר בעולמה של תורה לבין האישה הפועלת ויוצרת ונושאת בעול הפרנסה ומעמידים במבחן את שלום הבית ביניהם. מצוקתה מתעצמת כאשר הוא נשאר במסגרת ה"כולל", מתוך אילוצים חברתיים וחסימים נפשיים ומתוך כך שאם הוא מותיר אותו מאחוריו, הוא מתקשה למלא את תפקידו במילוי משאביה הרוחניים של המשפחה.

השיח המלווה את המאבק האחרון במגמות ההשכלה של נשים חרדיות מציף את ההתעלמות של החברה מדיון כן במחיר זה במלוא חריפותו, ועולה השאלה אם הערעור הנובע מהשכלתן המתרחבת של נשים על ההיררכיה הזוגית הישנה

והטובה מייצג את "מחיר האקדמיזציה", כפי שטוענות כותרות העיתונים, או שזהו מחירו הבלתי נמנע של המודל "בית של תורה". רק האומץ להתבונן בתמונה הרחבה יניב פתרונות יצירתיים שישמרו את הרציפות והמחויבות לאידאל זה כפי שאנו שואפים אליו. אף שהדיון באתגרי הזוגיות הנובעים מתוך מודל "בית של תורה" נעדרים מן השיח הגלוי, בחיפוש דקדקני ניתן לאתרו בירכתיים פנימה, באותיות הקטנות של כתבות וסיפורים ובמדורים לנשים בעיתונות החרדית.

הורות ואימהות בעולמה של האישה החרדית

ד"ר מירה גרינברג, מכללת תלפיות לחינוך

אף שהחברה החרדית מורכבת מזרמים שונים ומגוונים שמעמדה של האישה שונה בהם, ניתן לומר בהכללה כי בעיני הנערה החרדית נישואין והקמת משפחה הם היעוד החשוב והמרכזי בחיים. מציאות זו יוצרת התנגשות בין חיפוש אחר מימוש עצמי בקרב בני נוער לבין החינוך הממסדי המכוון את הנערה להקמת בית. מסיבה זו "הגשמה עצמית" במובנה המודרני היא מושג פסול באג'נדה החינוכית החרדית. החברה החרדית אינה מעודדת את בנותיה להשקיע בקריירה ובלימודים אקדמיים או לפתח כישורים ספורטיביים ואמנותיים. הרציונל העומד בבסיסה של גישה זו הוא שהגשמה עצמית של האישה עלולה לגרום להחלשת התא המשפחתי ואף להשפיע על גודלו. בדומה לכך, תכנון משפחה אינו מקובל בחברה החרדית ואין לאישה החירות להשפיע על החלטות בנושא זה.

הורות בחברה החרדית משולבת באופן בלתי נפרד בחיי הקהילה. חינוך הילדים נעשה בתוך המסגרת הקהילתית שההורים משתייכים אליה, ואין אפשרויות בחירה מרובות בכל הנוגע למוסדות החינוך – כל זרם מחנך את ילדיו במוסדות משלו. ולכן קשה מאוד להעביר ילד ממוסד למוסד, גם כאשר הוא סובל מקשיים חברתיים או לימודיים. יתרה מזו, נכונותם של ההורים למתוח ביקורת על המוסד החינוכי מעטה, כיוון שפעולה מסוג זה עלולה להיתפס כערעור על סמכות הממסד והקהילה. עם זאת, ההורות החרדית מתמודדת בשנים האחרונות עם החשיפה לעולם החילוני, והורים מוצאים את עצמם פעמים רבות מול שאלות שמערכת הערכים החרדית אינה מעוניינת לעסוק בהם. ההורה החרדי ניצב גם מול דרישת ההגשמה העצמית של בני הנוער, החפצים לבטא את ייחודם ומסרבים להיות "כמו כולם", ולכן עוסקים בתחומי עניין שאינם מקובלים בחברה החרדית.

האישה החרדית: ייעוד מול מימוש

גב' נעמי פרל, מנהלת תכנית מנדל לפיתוח מנהיגות בקהילה החרדית, מכון מנדל למנהיגות; ראש התכנית "שלוח ציבור", האוניברסיטה העברית בירושלים

החברה החרדית רואה בעצמה חברת ייעוד שאין לה אלא תכלית אחת – עבודת הבורא, המתקיימת דרך לימוד תורתו וקיומה המלא. בתוך אידאל מרכזי זה יש מגוון רחב של אפשרויות ביטוי לאינדיווידואל החד-פעמי, הייחודי, אך כולן מכוונות ליעד המרכזי. בהקשר הנשי – מרכז חיי האישה הוא הבית, המשפחה. כאז גם היום שאיפתה המרכזית של הנערה החרדית היא להינשא לתלמיד חכם, להקים ולטפח בית חם של תורה, יראת שמים וחסד; לסייע בפרנסת הבית כדי לפנות את בעלה לתורתו ולחנך את ילדיה לתורה ולעבודת ה'.

הלחץ הכלכלי והתחרותיות בעולם התעסוקה הנשי הביאו עמם פיתוח הכשרות והזדמנויות מתרחבות והולכות ללמידה, לתעסוקה וליצירה: מגמה זו מתרחבת והולכת, והיא מתפתחת בד בבד עם התודעה וההכרה בכישורים ובצורך בביטוי אישי. הצעירות מכוונות לעבודה שיש עמה סיפוק וצמיחה, לא רק משכורת. ההכרה ביכולות ובנסיות האינדיווידואליות ובצורך במימוש העצמי הפכו להיות חלק מהשיח בעולם החינוך והתעסוקה הנשי.

כניסה זו של שחקן חדש למגרש הזהות – השיח מודרני – נושאת עמה מורכבות שיש לתת עליה את הדעת באופן רציני ומעמיק: השיח המודרני מציב את האדם במרכז, ולא את הבורא; אידאל המימוש העצמי נוכח כיום בשיח בעיקר בשירות האינטרסים הכלכליים והפך להיות הרודן של האדם המודרני, המשועבד לרדיפה אחר קריירה, הצלחה אישית, לחצים ותביעות של מעסיקים ושל שדה העבודה; תרבות הצריכה דוחקת את אידאל ההסתפקות במועט; שגרה, לחצים, עייפות ותביעות קשות של שדות שונים מתחרים עם הלהט האידאולוגי.

האישה החרדית שניצבת מול תביעות פנימיות וחיצוניות זקוקה לכלים להתמודדות עם מודרנה שלא ניתן עוד להסתגר מפניה הרמטית, להתעלם ממנה או לברוח מקיומה ומתביעותיה. משימתה של מערכת החינוך ושל ההנהגה החינוכית היא לפתח דרכים מעמיקות להתמודד עם מציאות זו: לתת מקום לצורך במימוש העצמי בד בבד עם בירור צלול של מקומו בעבודת ה'; לטפח כלים להבחין בין צרכים, ערכים ומציאות; לפתח יכולת להתבוננות רפלקטיבית ומפוקחת ולקבלת אחריות אישית לניתוב ולרפלקציה של תהליכים; לטפח צמיחה אישית, תורנית ורוחנית מעמיקה; ולספק עוגנים תורניים ומעשיים לטיפוח ולשגשוג הזהות

האורגנית המרכזית והעשירה של האישה החרדית בת המאה ה-21, אישה אשר כאז כן היום, היא הלב, היסוד והשורש של הבית, של החינוך ושל החברה החרדית. **מגיבה:** פרופ' תמר אלאור, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

מושב שלישי נשים חרדיות בקהילתן: חברה ותרבות

י"ר: ד"ר לי כהנר, ראש החוג ללימודים רב-תחומיים, המכללה האקדמית לחינוך אורנים; חוקרת בתכנית המחקר "חרדים בישראל", המכון הישראלי לדמוקרטיה

הקהילה והאישה החרדית: תנועה ויחסי גומלין

גב' ציפורה גוטמן, עמיתה במכון מנדל למנהיגות ופעילה חברתית בקהילה החרדית

חורבנה של יהדות אירופה ומרכזי התורה שבה הביאו את מנהיגי היהדות החרדית בארץ להקמת ה"כוללים" ולכינון נורמה של לימודים תורניים לגברים בתמורה לנשיאה בעול הפרנסה, דבר אשר יצר את תופעת "חברת הלומדים". תופעה זו יצרה שינוי במעמדה המסורתי של האישה, אשר במקום עקרת בית הנושאת בעול המשפחה הפכה גם למפרנסת העיקרית.

האישה בחברה החרדית התחנכה על הרעיון שמסירותה תורמת להצלת עולם התורה על ידי חלקה המכריע בהיווצרות חברת הלומדים. עם זאת, התבססותה של החברה החרדית ושיקומו של עולם התורה גרמו שחיקה באידאל המכונן של חברת הלומדים. כתוצאה מכך גם בעולמה של האישה החרדית החלו להיפער סדקים. בה בעת מעמדן של הנשים כמפרנסות וחשיפתן לעולם התעסוקה ערערו את התפיסה המסורתית הרואה באישה בראש ובראשונה עקרת בית. בעולמה של האישה החרדית החלו להופיע מושגים כמו מימוש וביטוי עצמי, גם אם לא בגלוי ובמפורש. דבר זה הביא את ההנהגה החרדית לידי דילמה קשה שבה יש לאישה החרדית כמפרנסת תפקיד מפתח בקיומה של חברת הלומדים, אך התהליכים שהיא עוברת כתוצאה מכך מערערים את המבנה המסורתי של המשפחה החרדית. מתח זה הביא את ההנהגה החרדית להדק את המגבלות על האישה החרדית. הגבלות אלו יוצרות מצב מורכב לאישה החרדית, הניצבת בתווך

שבין לחץ חברתי מצד הקהילה שאליה היא מרגישה אמפתיה ורצון להשתייך לבין הבקשה האישית לתת ביטוי לעצמאותה וייחודיותה.

זירות פנאי של נשים חרדיות

ד"ר בלה ליוש, מכללת אורות; ניהול וארגון מערכות חינוך

בשנים האחרונות חל שינוי מהותי בגישתה של האוכלוסייה החרדית לאיכות החיים. הצורך הגובר לשיפור איכות החיים מתבטא, בין היתר, בדרישה להקים מסגרות לפעילויות פנאי לגילים השונים. ניתן להיווכח בתופעה זו בכל גוניה של החברה החרדית, אף שהיא אינה עשויה מקשה אחת. בהתאמה משתנות גם הנורמות של איכות החיים. ואולם בה בעת מתקיימת בחברה החרדית הפרדה במרחב הציבורי בין גברים לנשים, המתבטאת בין היתר בהצבת גבולות חברתיים ברורים לשני המינים. גבולות אלו, בצד צמיחת תרבות הפנאי, מעלים את שאלת מקומן של הנשים כמגדר נפרד ומובילים להתפתחות המודעות לצרכים נשיים פרטיקולריים בתחום הפנאי.

בפועל, הנשים החרדיות מפיקות מההפרדה המגדרית כמה וכמה יתרונות, והביטוי לכך הוא כפול: ביטוי אחד הוא הלגיטימציה המגדרית הנפרדת למימוש צרכים בתחומי הפנאי; הביטוי השני הוא מימוש זכות זו בפועל באמצעות רפרטואר חדשני ורחב של דפוסי בילוי המיועדים לנשים בלבד. הנשים נעשו מודעות יותר לצורך לצאת מהבית, והן מנצלות את "היעדרם" של הגברים ממרחב הבילוי שלהן גם כדי להעצים את עצמן מבחינה רגשית וגם כדי ליהנות מחוויית הבילוי בלי הפיקוח של גברים.

תרבות היציאה לבילוי של הנשים החרדיות משנה את מידת הנראות הציבורית שלהן, ה"פרהסיה". תפיסת הפרהסיה המשתנה של הנשים החרדיות כרוכה בדיסוננס פנימי, שכן שאלת הלגיטימציה לפעולות אלו נמצאת בתפר שבין ראוי, מצוי ומקובל. מתיחת הגבולות הנורמטיביים וההצדקות לעיסוק בתחומים הללו מתאשררות באמצעות פרשנות מחודשת למציאות האישית והחברתית, המאפשרת לנשים החרדיות ולחברה הסובבת לקבל את הפעילויות הללו כחלק לגיטימי מהרחבת האופקים הנשית המפכה את עולמן הרגשי והרוחני וגם האמוני.

אחת המסקנות ממחקר זה היא שלמרות שההנהגה החרדית עושה מאמץ להרחיק את הציבור שלה מאימוץ נורמות של תרבות פנאי, בטענה שהן מנוגדות

לערכיה של החברה החרדית, המציאות בשטח מוכיחה כי הגישה הפרגמטית מנצחת – גישה הבאה לידי ביטוי בטקטיקות הנקוטות בעיקר בידי נשים, כמו "הפיכת האילוץ למשאב", כדוגמת תרבות הפנאי הנשית.

נשים חרדיות: מצורכות תרבות ליצרות תרבות

מר יוחאי אברהמי, ראש החוג לאמנות, המכללה האקדמית לחינוך אורנים; רכז המחלקה לאמנות, השלוחה החרדית של בצלאל

לפני כשלוש שנים הוקמה השלוחה החרדית של בצלאל. להקמתה היו שותפים מספר גורמים. הרעיון בראשיתו נולד מבקשה פנים-חרדית מהנהלת בית הספר לאמנות "אומן", אשר ביקש להקים אגף אקדמי נוסף על לימודי התעודה. בהמשך נרתמו גם גורמים מתוך האקדמיה אשר היו מעוניינים במיזמים חברתיים של "אמנות בקהילה" לרעיון. גורמים אלו, בשילוב מדיניות ממשלתית של קידום ציבורים מוחלשים, אשר קיבלה תנופה עם הצטרפות ישראל למדינות OECD, הולידו לבסוף את השלוחה החרדית של בצלאל. הקמת המוסד הייתה כרוכה באתגרים, והקו שננקט היה חוסר התפשרות על הרמה האמנותית מול שיקולים אחרים. מבחינה אקדמית המוסד שואף למצוינות אמנותית בפרמטרים אוניברסליים, ויצירת "אמנות יהודית" אינה העיקר בו. מבחינה מגדרית, המוסד מיועד כיום לנשים בלבד, אם כי צוות ההוראה מעורב, כך שהאופי החרדי של המוסד אינו מגביל את גיוון המרצים. אתגרים נוספים שהתכנית מתמודדת עמם הם רגישויות של החברה החרדית המחייבות צנזורה, פער בין האופי האקדמי של לימודי האמנות לרכיב ה"לא רציונלי" של המגזר, ומעל הכול – התפיסה החרדית הרואה בלימודים האקדמיים מנוף לתעסוקה, שלא כמו הגישה הרואה באמנות תחום ידע טהור. על אף האתגרים ולמרות הפער ברקע האמנותי של התלמידות, התכנית מצליחה לייצר אמנות גבוהה ומקצועית, שאינה נשענת על פולקלור או על מצע פוליטי ואשר מבטאת את האמירה הפנימית של היוצרות.

בין שימור לשינוי: נשים חרדיות ואתגרי ה"מובלעת" בעידן של תמורות

ד"ר תהילה קלעג', התכנית לניהול ויישוב סכסוכים, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
המפנה החברתי-כלכלי הפוקד את החברה החרדית נובע מגורמים רבים, בהם חידרת נורמות מודרניות, תרבות השפע והעלייה ברמת החיים בחברה הכללית

הסובבת, בצד מצוקה כלכלית מחמירה בקרב החרדים. גורמים אלה ואחרים הם קרקע פורייה לפתיחתם ולשגשוגם של מוסדות־לימוד אקדמיים ומקצועיים המיועדים לציבור החרדי. מספר הלומדים, ובעיקר הלומדות, במוסדות אלה צומח משנה לשנה, ועמם השתלבות הבוגרים והבוגרות במשק הישראלי שמחוץ לגבולות ה"מובלעת".

שתי שאלות עולות בהקשר זה: האם כל מגע בין־תרבותי מוביל בהכרח לתהליכי שינוי אצל החברות המקיימות ביניהן מגע זה, והאם תהליכי שינוי או לחצים לשינוי תרבותי גוררים בעקבותיהם לחצי נגד לשימור המצב התרבותי הקיים? מהותו של מפגש בין־תרבותי וההתנגדות לו רלוונטיות לניתוח השינויים המתחוללים בעשורים האחרונים בחברה החרדית בישראל. לנוכח תמונת מצב זו, המחקר הנוכחי מבקש לבחון את מקומן ותפקידן של נשים חרדיות בתהליכים אלה, הן כמשמרות תרבות והן כמחוללות שינוי.

בהרצאה אתמקד בתפקידן של הנשים המשכילות בחברה החרדית ובשאלה אם הן משמשות סוכנות־שימור או דווקא מתוות גבולות חדשים בין המודרנה, הדת והמסורת. כמו כן אבחן את הדרכים שבהן נשים חרדיות משכילות מתמודדות עם אתגר הזהות החרדית השמרנית בעידן של תמורות.

מגיב: ד"ר יואל פינקלמן, הספרייה הלאומית

מושב רביעי נשים חרדיות ומקומן בזירות ישראלית

יו"ר: גב' רחלי איבנבויים, יזמית ומנהלת התכנית "מובילות" – מנהיגות תעסוקתית לנשים חרדיות; ראש תחום החברה החרדית במכון שחרית

השכלה ותעסוקה

גב' אתי מלר, מנהלת תכניות תעסוקה, ג'וינט ישראל – תב"ת

עד לשנים האחרונות הייתה ההכשרה המקצועית הכמעט יחידה לנשים חרדיות סמינרים להכשרת מורות וגנות. בתקופה האחרונה סמינרים רבים מרחיבים את תכנית הלימודים ומציעים לתלמידותיהם מגוון רחב של מסלולים להכשרה מקצועית. וכך, בוגרות סמינר רבות משתלבות במעגלים הולכים ומתרחבים של

שוק התעסוקה. מצב זה מציב אתגרים לא פשוטים לפני האישה החרדית ומעלה דילמות ערכיות ומקצועיות. גופים שונים מהמגזרים הממשלתי, התעשייתי והקהילתי שותפים לאתגר ולמאמץ ליצור תנאים נאותים לשילוב האישה החרדית במשק.

תכניות התעסוקה של ג'וינט ישראל (תב"ת) מאמצות גישה התומכת בהובלת תהליכי השינוי על ידי הקהילה. התכניות מבטיחות את איכותן המקצועית בעזרת הקניית ידע וליווי מקצועי של מומחים בתחומם. הניסיון מורה כי שינוי המגיע מתוך הקהילה, באופן של חיזוק עולם הערכים החרדי וחיבורו המעשי לעולם העבודה, מאפשר לצעירה החרדית לשמור על זהותה הפנימית ומהווה מנגנון העצמה התומך בתהליכי השילוב והקידום המקצועי. אינטגרציה זו מפחיתה את החשש בתוך הקהילה מפני השתלבות במשק ומאפשרת ביסוס מערכת חלופית לקידום השכלה ותעסוקה. מסקנת הדברים היא שראוי לנקוט מדיניות ממשלתית המשתפת את הקהילה בקבלת ההחלטות. על ידי כך יפחת חששם של מנהלי הסמינרים מאיבוד שליטה במונח הערכי והקהילתי, ומנהיגי הקהילה יוכלו לתמוך במגמת ההשתלבות בשוק התעסוקה של הצעירה החרדית ואף לחזק אותה.

פוליטיקה

הרבנית עדינה בר שלום, יו"ר המכללה החרדית

בכל הנוגע למקומה של האישה בפוליטיקה, מדינת ישראל נמצאת עדיין בצעדיה הראשונים. למרות שאין עוררין היום בחברה הישראלית על זכותה של אישה להיבחר למשרה ציבורית, התמונה בשטח עודנה רחוקה משוויון. בכנסת, במועצות הציבוריות, בדיקטוריונים ובתפקידי מפתח אחרים עדיין ישנה דומיננטיות גברית מובהקת.

במרחב הציבורי החרדי מתקיימת הדרה מודעת ומכוונת של נשים, אף שבמרחב הפרטי הן זוכות לחופש תעסוקתי ולמעמד המאפשר להן להגיע גם לתפקידי ניהול. הדרה זו נעשית בהסכמה ציבורית ובצייתנות, ורק ניצני התנגדות לה נשמעים פה ושם. לרוב נשמע גם קול נשי, בצד הקול הגברי, המתנגד לכניסת נשים חרדיות למרחב הציבורי ולתפקידי מפתח מטעמי צניעות ובגלל פחד מאובדן ערכים.

בחינה היסטורית מלמדת כי עם קום המדינה התייחסו הדיונים ההלכתיים בסוגיה

למימוש זכות הבחירה של נשים, גם כאשר ברחבי העולם אפשרו לנשים לבחור, אם כי לא בכל המדינות. רבנים רבים דנו בנושא והתירו לממש את זכות הבחירה, אך לא הייתה התייחסות הלכתית לזכותן של נשים להיבחר. כיום נשים חרדיות מממשות את זכותן הדמוקרטית לבחור. ראוי שנשים חרדיות יראות שמים תשרתנה את הציבור, בוודאי מול עובדי ציבור אשר אינם מביאים עמם עולם ערכים מגובש. נכון שהגופים הפוליטיים ישלבו נשים חרדיות במרחב הציבורי הישראלי. צעד זה יביא תועלת רבה לחברה הישראלית בכלל ולקהילה החרדית בפרט.

תקשורת

ד"ר אינס גבל, המחלקה לסוציולוגיה, מדע המדינה ותקשורת, האוניברסיטה הפתוחה

עיתונות היא נדבך משמעותי בחברה דמוקרטית משום שהיא ממלאה תפקידים מרכזיים בעיצוב השיח הציבורי ובהבניית תפיסת העולם של קבוצות ומגזרים. לפיכך חשוב לבחון כיצד עיתונאים מבנים את זהותם המקצועית ואת הנורמות המקצועיות המנחות אותם. עם זאת, לעתים מתעורר מתח בין הזהות המקצועית של עיתונאים, שמחייבת אותם לחקור ולחשוף את המציאות כפי שהיא, לבין זהויות אחרות, כגון הזהות המגדרית או המגזרית. העיתונאי נדרש להתמודד עם הסתירות והמתחים.

המחקר הנוכחי עוסק בהתמודדות בין זהויות המתנגשות לפעמים בקרב עיתונאיות חרדיות ובהתלבטויות הייחודיות להן, שאינן בהכרח מנת חלקן של עיתונאיות חילוניות, למשל ההתנגשות בין אתוס הצניעות החרדי ובין רצונן של העיתונאיות החרדיות להשמיע את קולן ולהיות נוכחות בזירה הציבורית או המפגש עם ערכים הרווחים בעולם החילוני העומדים בסתירה לתפיסה החרדית, כדוגמת פמיניזם ואינדיווידואליזם. התובנות שעלו מן המחקר מתקשרות לשלוש רמות: ברמה הקהילתית נוכחתן הגוברת של עיתונאיות מבטאת שינויים עמוקים בחברה החרדית בכלל ובמעמד האישה בה בפרט, אף שהופעת נשים במרחב הציבורי החרדי עדיין אינה מובנת מאליה; ברמה המקצועית ניכר אימוץ של נורמות מקובלות בעולם החילוני אגב התאמתן להקשר התרבותי והחברתי החרדי; וברמת הזהות הפרטית של העיתונאיות חשף המחקר תהליך בנייה של זהות מורכבת המאפשרת התמודדות עם התנגשויות בין ערכים ולחצים צולבים.

החברה הישראלית

ד"ר חנה פנחס, עמיתה במכון שחרית וחברת סגל במכון הרטמן

האפשרות ליצור שינוי במקום שנשים חרדיות תופסות בחברה מחייבת מודעות לניגוד שבין המשאבים העומדים לרשותן במרחב הציבורי הישראלי לבין האיום על הלגיטימיות שלהן בתוך הקהילה. המודעות למתח שבין הצורך הקיומי של נשים חרדיות להגן על שייכותן לחרדיות, שמשמעה לעתים קרובות הסתגרות תעסוקתית, תרבותית וחברתית, לבין האפשרות להתפתח היא מפתח חשוב למי שנמצא "בחוק" ומבקש את טובתן. הבנה זו קשורה לצורך של הבאים מבחוץ להתנער מעמדה מציצנית וממבט "אנתרופולוגי" מחליש ומנכר. כנגד אלו יש לפנות מקום בשיח הציבורי לדומות ולקרבה, לצד השונות, משום שהן המאפשרות ניצול של הזדמנויות לייצר שינוי. בדבריי אעגן בעיקרון של אנשי הסביבה "local act, global think", המבחיין בין העקרונות הגדולים המנחים אותנו לבין ההבדלים התרבותיים המייצרים סדרי עדיפויות ודרכי פעולה המתאימים לקהילה ספציפית.

בתוך כל זה יש להביא בחשבון שהיחס לנשים בחברה חרדית הוא אינדיקטור לתהליכים גדולים ומורכבים שהמגזר עובר במה שקשור לתעסוקה, לשימוש באינטרנט, לתפקידיה של ההנהגה הרבנית ועוד. מצד אחד, תהליכים אלה – כמו צמיחתו של "החרדי החדש" – מיטיבים עם נשים, הואיל ומתערערות הנחות יסוד בדבר נחיתותן ונפתחות אפשרויות שלא היו קודם לכן. מצד שני, כמו בתרבויות שמרניות אחרות, רוחות חדשות גורמות להידוק הפיקוח על נשים כמסר מתגונן של החברה מפני ערעור יסודותיה, וכך ניזוקות דווקא מי שזקוקות ביותר לשינוי המבושש לבוא.

מגיבה: פרפ' חנה הרצוג, אוניברסיטת תל אביב; מנהלת שותפה ב"שוות" – המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית, מכון ון ליר

דברי סיכום

ד"ר לי כהנר

ד"ר שוקי פרידמן, מנהל המרכז ללאום, דת ומדינה, המכון הישראלי לדמוקרטיה

נשים חרדיות במאה ה־21: תמצית נתונים ומגמות¹

א. תעסוקה והכנסה

שיעור התעסוקה בקרב נשים חרדיות נמוך מזה שבקרב נשים יהודיות לא חרדיות. ב־2014 עמד שיעור הנשים החרדיות העובדות על 71%, לעומת 79.5% בקרב נשים יהודיות לא חרדיות. עם זאת הפער ביניהן הצטמצם בשנים האחרונות. כך למשל, שיעור התעסוקה של נשים חרדיות ב־2003 עמד על 51%, לעומת 68% בקרב הנשים היהודיות הלא חרדיות.

שיעור העובדות במשרה מלאה: שיעור הנשים החרדיות העובדות 35 שעות ומעלה עמד ב־2014 על 34.5%, לעומת 62.5% בקרב נשים יהודיות לא חרדיות. בתחום זה הפער בין נשים חרדיות לנשים יהודיות לא חרדיות התרחב בעשור האחרון. ב־2004, למשל, עמד שיעור הנשים החרדיות העובדות 35 שעות ומעלה על 46%, לעומת 61% בקרב הנשים היהודיות הלא חרדיות.

שיעור הבלתי מועסקות בקרב נשים חרדיות (7%) גבוה משיעור הבלתי מועסקות בקרב נשים יהודיות לא חרדיות (4.5%). מאז 2003 חלה ירידה בקרב הנשים היהודיות הלא חרדיות הבלתי מועסקות, שעמד באותה שנה על 9.5%. בקרב הנשים החרדיות נצפתה באותה שנה ירידה קלה בלבד (8%).

שיעור העובדות העצמאיות בקרב נשים חרדיות (9%) ב־2014 היה דומה לשיעורן בקרב העובדות היהודיות העצמאיות הלא חרדיות (8.5%). בקרב הגברים החרדים שיעור העובדים העצמאיים הוא 14%, נמוך לעומת השיעור המקביל בקרב הגברים היהודים הלא חרדים (20%).

1 נתוני שנת 2014, למעט במקרים שנכתב במפורש אחרת. מקור: עיבודי המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ב. עוני

היקף האוכלוסייה מתחת לקו העוני בחברה החרדית לפני תשלומי העברה ומסים בשנת 2014 היה גבוה בהרבה ממקבילו בחברה הכללית (64% לעומת 29%), ובניגוד למגמה בחברה הכללית הוא נמצא בעלייה.

תחולת העוני: לאחר תשלומי העברה ומסים, שיעור הנפשות באוכלוסייה החרדית מתחת לקו העוני ב־2014 (59%) היה גבוה משיעורן באוכלוסייה הכללית (22%) ומשיעורן באוכלוסיית היהודים הלא חרדים (10%). שיעור המשפחות באוכלוסייה החרדית מתחת לקו העוני באותה שנה (54%) היה גבוה משיעורן באוכלוסייה הכללית (19%) ומשיעורן באוכלוסיית היהודים הלא חרדים (12%).

ג. אורחות חיים

בעלות רישיון נהיגה: 27% מהנשים החרדיות החזיקו ב־2014 ברישיון נהיגה, לעומת 70% מהנשים היהודיות הלא חרדיות. בקרב הגברים הפער נמוך יותר: 60% מהגברים החרדים החזיקו באותה שנה ברישיון נהיגה, לעומת 89% מהגברים היהודים הלא חרדים. יתרה מזו, בעוד שבקרב הגברים החרדים חלה בשנים 2005-2014 עלייה בשיעור בעלי רישיון נהיגה (מ־52% ל־60%), בקרב הנשים החרדיות לא חל שינוי (מ־27% ל־29%). ניתן להסביר את הפער בין הגברים החרדים לנשים החרדיות בכך שנהיגה של נשים אינה מקובלת בחלק מהקהילות החרדיות.

שימוש באינטרנט: שיעור הנשים החרדיות המשתמשות באינטרנט עמד ב־2014 על 39%, לעומת 80.5% בקרב נשים יהודיות לא חרדיות. מדובר בעלייה גדולה מאז 2004, אז עמד שיעור הנשים החרדיות המשתמשות באינטרנט על 10% בלבד. עם זאת, מסיבות דתיות ותרבותיות חדירת האינטרנט עודנה מוגבלת אצל נשים חרדיות ולכן מגבילה גם את תחומי התעסוקה שלהן.

המשתתפים

יוחאי אברהמי

ראש החוג לאמנות במכללת אורנים, מרצה בבצלאל ורכז השלוחה החרדית של המחלקה לאמנות בבצלאל. בשנים האחרונות הוא גם עוסק בחקר תצוגות ומצגות במוזאונים למורשת צבאית בישראל ובמוזאונים ובמרכזי מבקרים לזוועות בישראל ובעולם. הוא יוצר במגוון סגנונות: פיסול, וידאו, עבודות לתאטרון, כתיבה ומיצבים. הציג מבחר תערוכות יחיד במוזאונים בארץ ובעולם והשתתף בתערוכות קבוצתיות בינלאומיות. זכה בפרס אמן צעיר, פרס עידוד היצירה ופרס שרת התרבות וכן במענקים, בהם ממפעל הפיס ומקרן יהושע רבינוביץ'. ספרו **ההר של הרקולס** עתיד לצאת בקרוב בהוצאת האקדמיה לאמנויות העולם בקלן.

רחלי איבנבים

יזמית חברתית, מהפעילות הבולטות בחברה האזרחית החרדית המתהווה. עוסקת במעמדן של נשים חרדיות ובשילוב הקהילה החרדית בחברה הישראלית. מייסדת ומנהלת התכנית "מובילות" – מנהיגות תעסוקתית לנשים חרדיות אקדמאיות מצטיינות. עומדת בראש תחום החברה החרדית במכון שחרית, שמטרתו לייצר שותפות חברתית חדשה במדינת ישראל. שימשה מנכ"לית ארגון הרווחה "מאיר פנים", ממייסדות "מעורבות" – קואליציה למען נשים חרדיות, וממובילות תנועת "לא נבחרות לא בוחרות", שקראה לייצוג נשים בפוליטיקה החרדית. בעלת תואר ראשון בתקשורת ובסוציולוגיה מהאוניברסיטה הפתוחה, מלווה פעילים צעירים מהקהילה החרדית, מייעצת לפרויקטים חברתיים, כותבת לתקשורת ולמגירה ומרצה רבות על המגזר החרדי ועל התהליכים המתרחשים בו.

פרופ' תמר אלור

אנתרופולוגית במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים. חקרה את הצומת המחבר מגדר, תרבות וידע ועסקה בעיקר בחקר נשים חרדיות ודתיות. פרסמה שלושה ספרים בנושא: **משכילות ובורות** (1992), **בפסח הבא** (1998), **מקומות שמורים** (2006) (כולם בהוצאת עם עובד). משנת 2008 עוסקת בחקר תרבות חומרית וסגנון בישראל. בינואר 2015 ראה אור ספרה **סנדלים: אנתרופולוגיה של סגנון ישראלי**.

הרבנית עדינה בר שלום

מייסדת ונשיאת המכללה החרדית בירושלים. פועלת לקידום השכלה גבוהה בציבור החרדי. חברה בוועדות הפועלות לקידום והעצמת נשים בישראל. עמיתה בארגון הבינלאומי "אשוקה" – יזמות חברתית עולמית. כלת פרס ישראל לתרומה מיוחדת לחברה ולמדינה לשנת תשע"ד וממדליקות המשואות ביום העצמאות באותה שנה. קיבלה את אות אביר איכות השלטון מהתנועה לאיכות השלטון. בעלת תואר ד"ר לשם כבוד מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב ותואר עמיתת כבוד של המרכז הבינתחומי הרצליה ומכללת רופין. הרבנית היא בתו הבכורה של הרב עובדיה יוסף זצ"ל.

ד"ר איריס בראון

מרצה בכירה ללימודי תואר שני בחוגים ליהדות בקריה האקדמית אונו ובמרכז האקדמי אשקלון. עוסקת באורתודוקסיה וביצירה ההלכתית של העת החדשה. בין השאר כתבה מחקרים על הממשקים שבין הלכה וחסידות, הלכה ומגדר; ההנמקות האידיאולוגיות לתמורות במעמד האישה החרדית; והיבטים אחרים של החברה החרדית בישראל.

ד"ר אינס גבל

מרכזת קורס בתקשורת באוניברסיטה הפתוחה ומרצה בתחום התקשורת באוניברסיטת בן-גוריון בנגב ובמכללה האקדמית הדסה. השתתפה בקבוצת מחקר על החברה החרדית במכון הישראלי לדמוקרטיה וכעת פעילה בקבוצת מחקר

על לימודי מורשת. חוקרת התחום תקשורת ודת. בשנים האחרונות חוקרת תהליכים חברתיים בחברה החרדית ובחברה הדתית-לאומית בעזרת השיח התקשורתי המתפתח בקהילות אלה. בוחנת תפיסות פרופסיונליות ומגזריות של אנשי ונשות תקשורת חרדים ודתיים-לאומיים על מנת להתחקות אחר תמורות בקרב קבוצות אלה ביחסן לחברה הישראלית, תהליכי התבדלות והתערות בחברה והמתח בין זרמים אידאולוגיים בשתי קבוצות אלה.

ציפורה גוטמן

פעילה חברתית בקהילה החרדית. מתמקדת בפיתוח מענים לאוכלוסיות קצה בקהילה. הקימה וניהלה את "מרכז עדי" לנערות בסיכון בבני ברק. עמיתה במכון מנדל למנהיגות חינוכית. בעלת תואר ראשון בפסיכולוגיה מהאוניברסיטה הפתוחה ותואר שני במדיניות ציבורית מהאוניברסיטה העברית בירושלים.

ד"ר מירה גרינברג

מרצה לחינוך וספרות במכללות להוראה העוסקת בהכשרת גנות, מורות ומנהלי בתי ספר. לימדה במכללת בית ברל בתחום ההדרכה הפדגוגית וריכזה במכללת תלפיות את מסלול הגיל הרך. מרכזת מסלולים להשתלמויות של גנות ומורות במכללה החרדית קרית צאנז, בבית רבקה בכפר חב"ד ובבית המורה בבני ברק. עוסקת בהנחיה ובהדרכה של הורים מכל גוני האוכלוסייה – חילונים, חרדים ועולים חדשים, במרכז ובפריפריה.

פרופ' חנה הרצוג

פרופסור (אמריטה) לסוציולוגיה באוניברסיטת תל אביב, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה. שימשה ראשת החוג וראשת התכנית ללימודי מגדר, אשר הייתה בין מקימותיה. מנהלת שותפה של "שוות", המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית במכון ון ליר בירושלים. תחומי התמחותה: סוציולוגיה פוליטית-היסטורית, אי-שוויון אתני, לאומי ומגדרי, גזענות,

מגדר ופוליטיקה, דת מגדר ופוליטיקה, מגדר וידע וסוציולוגיה של דורות. במסגרת מחקריה על תאוריה וידע עסקה גם בסוגיות של מתודולוגיה פמיניסטית. מספריה: **עדתיות פוליטיות: דימוי מול מציאות, נשים ריאליות: נשים בפוליטיקה המקומית בישראל**, **Gendering Politics: Women in Israel**. שותפה לכתובת הספר **מין, מגדר, פוליטיקה** ועורכת שותפה של **Untangling Modernities: Gendering Religion and Politics** ושל **פרדוקס ספינת תזאוס: מגדר, דת ומדינה**.

פייגי כהן

מפקחת כוללת של המחוז החרדי במשרד החינוך. במסגרת זו ממונה על 30 בתי ספר יסודיים לבנות חרדיות בירושלים. רפרנטית לתכניות מחוננים ומצטיינים במחוז החרדי. מובילה שיתוף פעולה בין עבודת השדה של המפקחים במחוז החרדי לחוקרי המרכז לחקר החברה החרדית במכון ירושלים לחקר ישראל. דמות מובילה במנהיגות החרדית הצעירה, המתאפיינת בנטילת אחריות ובהובלת יזמות חברתית בתחומים שונים במטרה לאפשר לקהילה החרדית להתמודד בהצלחה עם אתגרי השעה.

ד"ר לי כהנר

ראש החוג ללימודים רב-תחומיים ומרצה בכירה במחלקה לגאוגרפיה ולימודי סביבה במכללה האקדמית לחינוך אורנים וחברת צוות בתכנית המחקר "חרדים בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה. גאוגרפית חברתית, בעיקר בתחום תהליכי ההתפרשות של החברה החרדית בישראל ובמחקרי לוויין משיקים על תעסוקת נשים חרדיות, חזרה בתשובה בקרב בני קיבוצים הנשארים בקיבוצם, מאפייני התיירות והנופש של המגזר החרדי והקבוצות החרדיות המודרניות. חברה בצוותי חשיבה ותכנון של משרדי הממשלה העוסקים במרחב החרדי. ספרה **חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי**.

בישראל (בשיתוף עם ד"ר חיים זיכרמן) התפרסם בשנת 2012 בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ד"ר נסים ליאון

מ"מ ראש התכנית לייעוץ ארגוני ומרצה בכיר במחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה באוניברסיטת בר־אילן. תחומי התמחותו המקצועית הם החברה הדתית בישראל, התגוונות מעמד הביניים הישראלי, הקיבוץ החדש והפרטת החילוניות בו, סוציולוגיה של בית הכנסת וקהילות מתפללים ומתפללות בישראל. שותף למחקר בנושא תהליכי המשכיות ותמורה בחברה החרדית המזרחית במסגרת תכנית המחקר "חרדים בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה. ספרו החדש **המצנפת והדגל: לאומיות שכנגד בחרדיות המזרחית** צפוי לצאת לאור בהוצאת מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

ד"ר בלה ליוש

מרצה בתחום מינהל החינוך במכללת אורות ישראל בתכנית להכשרת מנהלים. עוסקת במחקר על החברה החרדית, בעיקר במה שקשור לנשים חרדיות בישראל בתחומי ההשכלה, התעסוקה והפנאי. פרסמה השנה את הספר **נשות הסף: נשים חרדיות מול השינוי המודרני**. חברה בפורום החוקרים של המכון הישראלי לחקר החברה החרדית בישראל.

ד"ר גלעד מלאך

ראש התכנית "חרדים בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה בקריה האקדמית אונגו. עבודת הדוקטור שלו באוניברסיטה העברית בירושלים – **הסדריות חדשה: אסטרטגיה של מדיניות ציבורית ביחס לחרדים** (2013) – זכתה בפרס הדוקטורט המצטיין של האגודה הישראלית למדע המדינה (2014). שימש מנהל המטה ליישום אמנת גביון־מדן וחוקר במרכז מציל"ה בראשות פרופ' רות גביון. היה מנהל התוכן של הוועדה לקידום השילוב והשוויון בנטל. במסגרת מחקריו פרסם לאחרונה, בשיתוף עם רוי"ח דורון כהן וד"ר חיים זיכרמן ובהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, מסמך מדיניות מקיף

**בנושא תעסוקה למגזר החרדי – מכניסה לתעסוקה
לתעסוקה מכניסה: תכנית אב לתעסוקת חרדים.**

אתי מלר

מנהלת תכניות תעסוקה בג'וינט ישראל – תב"ת (תנופה בתעסוקה), ארגון העוסק בפיתוח שירותים חברתיים שיסייעו לצאת ממעגל העוני על ידי שילוב וקידום בתעסוקה. הקימה את מחלקת התעסוקה הראשונה במגזר החרדי ("גישה") ועסקה בפיתוח, ניהול והטמעה של מודלים להשתלבות האוכלוסייה החרדית בתעסוקה. עוסקת בפיתוח תכניות תעסוקה לאוכלוסיית המבוגרים בישראל, תפקיד המשלב פיתוח אסטרטגי והובלת מדיניות למגוון קבוצות בחברה. חברה בוועד המייסדים בפורום הישראלי לגיוון בתעסוקה, בוגרת התכנית "גוונים" לקידום פלורליזם יהודי ומנחת קבוצות. מוסמכת, מגשרת מקצועית ומומחית בהובלת שיתופי פעולה בין-מגזריים.

ד"ר יואל פינקלמן

אוצר אוסף היהדות ע"ש חיים וחנה סלומון בספרייה הלאומית. שימש מרצה באוניברסיטת בראון ולימד תלמוד ומחשבת ישראל בבתי מדרש לנשים. מחבר הספר **Strictly Kosher Reading: Popular Literature and the Conditions of Contemporary Orthodoxy** (2011).

יוחנן פלסנר

נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה. בעל תואר MPA מבית הספר לממשל באוניברסיטת הרווארד שבארצות הברית, עם התמחות בלימודי ביטחון וכלכלה פוליטית, ותואר ראשון בכלכלה מהאוניברסיטה העברית בירושלים. במשך כשנתיים ערך מחקרי מדיניות עבור ראש המכון לחשיבה אסטרטגית במשרד ההגנה האמריקני. כאשר שב לארץ, עם הקמת מפלגת קדימה, מונה למנכ"ל הראשון שלה וכיהן בתפקיד עד סוף 2007. שימש ראש תחום פרויקטים מיוחדים במשרד ראש הממשלה בתקופת כהונתו של אריאל

שרון. בשנים 2007-2013 היה חבר כנסת מטעם מפלגת קדימה. מתפקידיו בתקופה זו: חבר ועדת חוק וביטחון, חבר ועדת חוקה, חוק ומשפט ויו"ר משותף של השדולה לחיזוק ההשכלה הגבוהה. ב־2012 מונה בידי ראש הממשלה בנימין נתניהו לעמוד בראשות הוועדה לקידום השילוב בשירות והשוויון בנטל.

מנהלת בית הספר להוראת תרבות ישראל של תכנית "בארי" ומנחת התכנית הפמיניסטית "חידר משלך" במכון הרטמן. שותפה ועמיתה ב"שחרית", מכון חשיבה ועשייה המקדם שותפות חברתית חדשה בין יהודים לערבים ובין חרדים, דתיים וחילונים. בתוך ובין כל אלה משתתפת ברקימת שיחה ושותפות זהירה עם נשים חרדיות. בעלת תואר דוקטור מהמחלקה למגדר באוניברסיטת בר־אילן.

ד"ר חנה פנחסי

מנהל בכיר ב"קרן תקווה" וממונה על תכניות העשרה למגזר החרדי והדתי. משמש ר"מ בישיבת חדוות התורה ורב אתר אינטרנט בינלאומי מוביל. הפך למומחה בתחום האזרחי התורני ושימש דיין בבית דין פרטי בירושלים. בעל תואר שני במשפטים מהאוניברסיטה העברית בירושלים, ואת התמחותו עשה בבית המשפט העליון. פרסם ספרים ומאמרים רבים בתחום ההלכה ומחשבת ישראל, הרצה ומרצה במסגרות מגוונות בישראל ובחו"ל ולימד באוניברסיטה העברית ובמרכז הבינתחומי בהרצליה. מתגורר עם אשתו ושבעת ילדיו בירושלים.

הרב יהושע פפר

חבר סגל הפקולטה למשפטים במרכז האקדמי פרס ומנהל המרכז "לאום, דת ומדינה" במכון הישראלי לדמוקרטיה. חוקר את יחסי הדת והמדינה בישראל ואת המשפט המוסלמי והמשפט הבינלאומי. לאחרונה שימש מזכיר ועדת לוקר לבחינת תקציב הביטחון וקודם לכן היה ראש תחום משפט בינלאומי במשרד ראש הממשלה. ערך, במשותף עם פרופ'

ד"ר שוקי פרידמן

ידידיה שטרן, את הספר **רבנות: האתגר**, העוסק גם במנהיגות רבנים בעולם החרדי.

נעמי פרל

מייסדת ומנהלת תכניות פיתוח מנהיגות בקהילה החרדית במכון מנדל למנהיגות ומייסדת התכנית "שלוחי ציבור" באוניברסיטה העברית בירושלים. הקימה את תכנית ההכשרה האקדמית לתואר ראשון במוזיקה לנשים ובנות חרדיות במכללת לוינסקי לחינוך, בשיתוף עם הקונסרבטוריון "רון שולמית", ועומדת בראש התכנית. שימשה המנהלת החינוכית של עמותת "סולם", המפעילה גני תצפית ובתי ספר לחינוך מיוחד. הייתה גם מדריכה פדגוגית ומפתחת תכניות לימודים במוזיקה לגיל הרך ולחטיבת הביניים. ייסדה מגמות למוזיקה בתיכונים חרדיים ברחבי הארץ ונמנתה עם צוות ההקמה והניהול של הקונסרבטוריון החרדי "רון שולמית". בעלת תואר ראשון ושני בחינוך מוזיקלי ודוקטורנטית בחוג לסוציולוגיה של החינוך באוניברסיטה העברית בירושלים.

ד"ר תהילה קלעגי

מרצה בתכנית לניהול ויישוב סכסוכים באוניברסיטת בר-גוריון בנגב ובמכללת דוד ילין. חוקרת בתכנית "חרדים בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה. בוגרת המסלול למינהל ציבורי ושלטון מקומי באוניברסיטת בר-אילן. תחום התמחותה העיקרי הוא תהליכי שינוי בקרב קבוצות מיעוט בישראל. שותפה בפרויקטים המשלבים מחקר לצד עשייה חברתית, בעיקר בתחומים של תפיסות של נרטיבים קולקטיביים בקרב חרדים ודתיים-לאומיים, השתלבות חרדים אקדמאים במשק הישראלי ותפיסות של מלחמה ושלוה בקרב בני נוער דתיים וחרדים במצב של סכסוך פוליטי.

עו"ד ורדית רוזנבלום

עורכת דין וטוענת רבנית. פועלת לקידום מדיניות כעמיתה במכון מד"ת (מדיניות חברתית תורנית) ובמסגרות נוספות. בוגרת בית הספר למנהיגות

חינוכית של מכון מנדל ובעלת תואר שני במדיניות ציבורית מהאוניברסיטה העברית בירושלים. חלוצה נשית בתחום הטיעון הרבני ועוסקת שנים רבות בייצוג נשים עגונות ומסורבות גט בבתי משפט ובבתי דין רבניים.

פרופ' ידידיה שטרן

סגן נשיא למחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה ועומד בראש המרכזים לדת, מדינה ולאום ולממשל וכלכלה במכון. מנהל את התכנית "זכויות אדם והיהדות" (עם פרופ' חנוך דגן ופרופ' שחר ליפשיץ). פרופסור מן המניין בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר־אילן והדיקן לשעבר (1994-1998). היה חבר בוועדות רבות, בין היתר בוועדת החקירה הממלכתית לבדיקת טיפול המדינה במפונים מגוש קטיף וצפון השומרון (2009) וראש ועדת מקצוע האזרחות במשרד החינוך (2009-2011). פרסומיו מתמקדים בנושאים של משפט וחברה, דת ומדינה, יהדות ודמוקרטיה, זהות יהודית ותרבות ישראלית. זוכה פרס צלטנר לחוקר בכיר בגין מחקר משפטי מצטיין (2009) ופרס גורני לפעילות יוצאת דופן בתחום המשפט הציבורי (2012).

